

RECENZJE I OMÓWIENIA

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2016.40>

Christina Link, *Der preußische Getreidehandel im 15. Jahrhundert. Eine Studie zur nordeuropäischen Wirtschaftsgeschichte* (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Bd. 68), Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien 2014, ss. 386, ISBN 978-3-412-22123-2*.

Funkcjonujący w historiografii model wpisujący relacje handlowe między ziemiami polskimi a Europą Zachodnią w kontekst długofalowych przemian gospodarki europejskiej zachodzących na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych ukształtował się na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. Zgodnie z prezentowaną w nim wizją rozwoju Europa Środkowo-Wschodnia od średniowiecza znajdowała się w nierównej relacji z Europą Zachodnią, odgrywając rolę eksportera żywności, głównie zboża i produktów nieprzetworzonych, importując produkty rozwijającego się tam rzemiosła (tzw. teoria kolonialna)¹. Rosnący od połowy XV w. popyt na produkty tej strefy gospodarczej (głównie ze strony Holendrów) skutkował – w myśl tej teorii – przemianami strukturalnymi w rolnictwie na ziemiach polskich. Genezę folwarku szlacheckiego, a co za tym idzie – wzrost obciążeń warstwy chłopskiej, wiązano z dążeniem szlachty do osiągnięcia nadwyżek produkcji, które można było przeznaczyć na rynek². Rosnący eksport zboża skutkować miał nie tylko przemianami społeczno-gospodarczymi, lecz także politycznymi, ponieważ w intensyfikacji kontaktów gospodarczych między ziemiami polskimi a Gdańskiem i dalej Europą Zachodnią dostrzeżono przyczynę, zakończonego sukcesem, dążenia Królestwa Polskiego do opanowania portu gdańskiego i ujścia Wisły jako naturalnej drogi handlowej, służącej eksportowi ziarna³.

Nowe badania wskazują jednak na konieczność weryfikacji przedstawionego ujęcia⁴. Wśród nich można także wymienić omawianą tu rozprawę. Christina Link pod-

* Tekst przygotowany w ramach realizacji projektu „Handel morski Gdańska na przełomie XV i XVI stulecia”, nr 2014/13/D/HS3/03691, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ Marian MAŁOWIST, *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 2006 (wyd. 2).

² Idem, *Studia z dziejów rzemiosła w okresie kryzysu feudalizmu w Zachodniej Europie w XIV i XV wieku*, Warszawa 1954, s. 385–390.

³ Idem, *Podstawy gospodarcze przywrócenia jedności państwowej Pomorza Gdańskiego z Polską w XV w.*, *Przegląd Historyczny*, t. 45: 1954, z. 1, s. 186–187.

⁴ Milja van TIELHOF, *De Hollandse graanhandel 1470–1570. Koren op de Amsterdamse molen*, Den Haag 1995; Jan WRONISZEWSKI, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001.

waża bowiem zaprezentowany tu obraz, podkreślając, że nie ma on oparcia w analitycznym, kwantytatywnym opracowaniu problemu późnośredniowiecznego eksportu zboża z terenu Prus, a jego podstawą są pojedyncze wzmianki źródłowe oraz zapiski kronikarskie (s. 11). Zasadniczym celem pracy jest przedstawienie roli i znaczenia handlu zbożem dla Prus zarówno w kontekście gospodarczym, jak i politycznym w wymiarze lokalnym i ogólnoeuropejskim z wykorzystaniem źródeł umożliwiających analizę statystyczną i ujęcie kwantytatywne: z jednej strony eksportu, z drugiej – cen zboża w przekrojach chronologicznych dla XV stulecia. Takie ujęcie problemu determinuje układ rozprawy, poza wstępem składa się ona z dwóch zasadniczych części: *Handel zagraniczny Gdańska* (s. 27–99) oraz *Ceny zboża* (s. 101–187), zakończonych podsumowaniem zawierającym ocenę znaczenia handlu zbożem dla Prus i Europy Zachodniej. Uzupełnieniem jest obszerny (s. 199–373) aneks zawierający tabele i wykresy prezentujące dane statystyczne będące podstawą rozważań we wcześniejszych częściach pracy.

W pierwszej części pracy autorka dzięki analizie statystycznej materiału źródłowego udzieliła odpowiedzi na pytania o wartość i skalę eksportu, głównych jego odbiorców oraz pochodzenie eksportowanego zboża. Ta część pracy została oparta na materiałach gdańskich – księdze cła funtowego z lat 1409–1411 oraz zachowanych księgach cła palowego z drugiej połowy XV w. – ponieważ dla pozostałych miast pruskich brakuje źródeł umożliwiających analizę statystyczną. Udział Gdańska w handlu morskim Prus szacowany pod koniec XIV w. na blisko trzy czwarte rynku pozwala przyjąć, że był on reprezentatywny dla całego regionu (s. 27). Omówienie gdańskiego eksportu zboża rozpoczęto od przedstawienia ilości (w łasztach) oraz wartości wywożonego ziarna – z wyszczególnieniem rodzajów: żyto, pszenica, jęczmień, owies oraz produktów przetworzonych: mąka, sód – w uchwytnych źródłowo latach: 1409, 1460, 1471, 1475, 1490–1492. Następnie autorka przedstawiła udział eksportu zboża w ogólnym wolumenie eksportu Gdańska z uwzględnieniem wartości wywożonych dóbr i liczby statków.

Warto w tym miejscu podkreślić, że Ch. Link zweryfikowała dane dotyczące handlu gdańskiego publikowane w literaturze przedmiotu (Victor Lauffer, Henryk Samsonowicz), zestawiając je z wynikami przeprowadzonej kwerendy źródłowej. Dysponując danymi dotyczącymi przypadkowych – wynikających ze stanu zachowania źródeł – przekrojów chronologicznych, autorka przeanalizowała także ich reprezentatywność, uwzględniając osiągalne dane dotyczące plonów (dostępność towaru na eksport i uwarunkowań politycznych), wojny toczone na Bałtyku, a także cykliczne zakazy eksportu zboża nakładane przez władzę terytorialnego (ograniczenie eksportu). Uznała, że wyraźne różnice między poszczególnymi latami oraz okresowe ograniczenia w handlu wskazują na reprezentatywność dostępnego materiału źródłowego (s. 58). Po przedstawieniu analizy dotyczącej ilości i wartości eksportowanego ziarna Ch. Link przeszła do odpowiedzi na kolejne z postawionych pytań: dokąd trafiało zboże opuszczające port w Gdańsku i jaką rolę odgrywały porty we Flandrii i Holandii? Zapiski w księgach cła palowego tylko w nielicznych przypadkach zawierają porty docelowe statków wychodzących z portu, w związku z czym jako dodatkowe wskaźniki autorka wykorzystwała pozostałe eksportowane, a także importowane, jeśli udało się je uchwycić, towary oraz wielkość i wartość statku (s. 59). Dzieląc statki wypływające

na dwie grupy towarowe (ziarno i towary nieprzetworzone oraz mąka/słód i produkty rzemiosła) oraz trzy grupy pod względem ładowności, wykazała, że w obszarze Morza Bałtyckiego pozostawały głównie statki małe i średnie, na których wywożono produkty rzemiosła i przetworzone ziarno, w kierunku Morza Północnego i dalej do Europy Zachodniej wypływały natomiast statki duże, eksportujące głównie zboże i towary nieprzetworzone. W obrębie Bałtyku, kierując się głównie w stronę Skandynawii, pozostawało około dwóch trzecich ogólnej liczby statków wypływających z Gdańska ze zbożem, jednak znaczna część eksportowanego ziarna (około dwóch trzecich) trafiała na Zachód, dokładne określenie portów przeznaczenia możliwe jest jednak tylko w nielicznych przypadkach. W dalszej części rozdziału autorka starała się prześledzić fluktuacje w eksporcie zboża w obrębie roku. Analizę taką umożliwiają tylko niewielka część zachowanych źródeł (1409, 1471, 1475), prowadzono je bowiem w układzie chronologicznym. W pierwszym przypadku szczegółowa i przekonująca analiza oparta na wynikach badań Stuarta Jenksa i Diany Kapfenberger objęła także pozostałe towary (sól, drewno, śledzie), w odniesieniu do lat 1471 i 1475 uwzględniono tylko zboże i mąkę, a Ch. Link ograniczyła się do skrótowego wyjaśnienia różnic w stosunku do początku XV w. Ukazanie roli i znaczenia Gdańska w europejskim handlu zbożem wymagało zestawienia danych uzyskanych z analizy gdańskich ksiąg celnych z porównywalnymi wskaźnikami dla innych miast europejskich oraz szacowanym zapotrzebowaniem na produkty w portach docelowych. Analiza porównawcza dowodzi, że mimo iż Gdańsk był jednym z największych eksporterów zboża, ilość ziarna wywożonego do Europy Zachodniej pokrywać mogła zaledwie od 2 do 8% zapotrzebowania. W związku z czym nie może być mowy o istotnym znaczeniu eksportu zboża ze strefy bałtyckiej dla rozwoju flandryjskiego przemysłu sukienicznego (s. 83).

Ostatnia część rozdziału dotyczącego gdańskiego handlu zbożem została poświęcona pochodzeniu eksportowanego ziarna. Na początku autorka stwierdziła, że tylko w wyjątkowych latach (1460, 1468) Gdańsk importował zboże, było ono jednak przeznaczone na pokrycie wewnętrznego zapotrzebowania. Na podstawie szacunkowych wyliczeń uznała, że produkcja zboża w Prusach w „normalnych” latach pokrywała zapotrzebowanie, generując także niewielkie nadwyżki, które dzięki wykorzystaniu rozwiniętej sieci handlowej trafiały na rynek. Udział Zakonu w produkcji i eksporcie zboża Ch. Link uznała za niewielki – bez znaczenia dla rozwoju handlu poszczególnych miast (s. 94), przychylając się ostatecznie do tezy Romana Czaj, że do połowy XV w. eksportowane zboże pochodziło z Prus, w ostatniej tercji stulecia rosło znaczenie zboża z ziem polskich przywożonego do Gdańska Wisłą (s. 99)⁵.

Druga część pracy została oparta na, opracowanym przez Ch. Link, zestawieniu cen na poszczególne gatunki zboża i produktów pochodnych dla XV stulecia. Swoista baza danych ma w zamierzeniu autorki służyć dalszym badaniom oraz dzięki możliwym do uchwycenia fluktuacjom pozwolić na wnioskowanie o położeniu gospodarczym tego sektora i całej gospodarki Prus. Uzyskane wartości, po zestawieniu ich

⁵ Roman CZAJA, *Strefa bałtycka w gospodarce europejskiej*, [in:] *Ziemie polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. Sławomir GAWŁAS, Warszawa 2006, s. 235–236.

ze znanymi z Europy Zachodniej, posłużą także jako wskaźnik stopnia wzajemnej integracji tych rynków i intensywności wzajemnej wymiany handlowej. Christina Link w drugiej części pracy posłużyła się teorią Marie-Jeanne Tits-Dieuaide dotyczącą kształtowania się cen na zboże, przyjmując, że czynniki zaproponowane przez tę badaczkę wpływały na wysokość cen, jednak za niewystarczające uznała wyjaśnienia wykorzystujące jeden z czynników (np. pogodę).

Bazę źródłową tej części pracy stanowiły wykazy czynszów z komturstw elbląskiego i dzierzgońskiego oraz rachunki urzędu młyńskiego z Torunia. Uzupełnieniem danych uzyskanych z tych źródeł były informacje o cenach zboża wyszukane w źródłach zakonnych i miejskich, dokumentach, kupieckich listach strat, recesach i innych materiałach, z których łącznie autorka uzyskała 5227 jednostkowych cen na poszczególne gatunki zboża oraz mąkę i słód dla całego XV stulecia (szczegółowe zestawienie cen ze wskazaniem źródła umieszczono w aneksie). Porównywanie jednostkowych cen produktu pochodzących niejednokrotnie z różnych źródeł może prowadzić do błędów, w związku z czym w dalszych częściach rozdziału odrębnie omówiono wartości uzyskane z poszczególnych źródeł. Aby uniknąć błędów wynikających ze zróżnicowanej dostępności oraz wartości informacyjnej źródeł – dla poszczególnych lat udało się uzyskać różną liczbę cen jednostkowych: od kilkuset (rok 1409) do kilku (1418) lub nawet żadnych (1453), zróżnicowana jest także wartość poszczególnych wzmianek, ponieważ źródła nie zawierają informacji o znacznej liczbie czynników wpływających na wysokość ceny towaru – w analizie autorka posłużyła się średnią arytmetyczną, pojedyncze wartości przedstawiając w cenach nominalnych (solid/szefel) z informacją, czy wartość wyrażona została w monecie sprzed reformy 1416 r. czy po niej.

Analizę wartości pochodzących z poszczególnych grup źródeł rozpoczyna szczegółowe omówienie charakteru przekazu i związanych z nim problemów metodologicznych. Jako pierwsze omówione zostały wartości uzyskane z rachunków urzędu młyńskiego w części pierwszej z podziałem na okresy: 1415–1450, 1451–1475, 1476–1499, następnie w cyklach rocznych – źródła z okresu 1470–1495 (choć niepełne) umożliwiają analizę wahań cen w obrębie poszczególnych lat. Autorka zastosowała tu podział na okresy 1470–1473, 1474–1477, 1477–1480, 1481–1483, 1487–1488, 1492–1494, nie jest on tożsamy z wynikającym ze stanu zachowania źródeł (s. 121).

W dalszej kolejności omówione zostały dane uzyskane z wykazów czynszów z lat 1423–1436, 1438 i 1445–1451 i przedstawione zostały łącznie. Źródła te zawierają informacje tylko o cenach owsa, jako ekwiwalentu zobowiązań finansowych na rzecz Zakonu. Zestawiając te dane z pochodzącymi z rachunków młyńskich, Ch. Link stwierdziła, że taka forma rozliczeń była dla władcy korzystniejsza, mógł bowiem stosować przelicznik niższy niż rynkowa cena ziarna (s. 138). Nie możemy jednoznacznie stwierdzić, że Zakon nie wykorzystywał tu swojej niewątpliwej przewagi. Pamiętać jednak należy, że dostarczenie zboża na rynek wiązało się z kosztami po stronie producenta i – co istotniejsze – porównywane tu ceny pochodziły z dwóch różnych rynków: wielkiego miasta oraz wsi.

Jako ostatni został poddany analizie zbiór cen jednostkowych uzyskanych z rozproszonych źródeł (*Preissammlung*). Najpierw autorka przedstawiła dane dla poszczególnych rodzajów zboża i mąki oraz słodu w okresach 1400–1425, 1426–1450, 1451–1475, 1476–1499, porównując je, o ile było to możliwe, z uzyskanymi z pozostałych kategorii

źródeł. Następnie dla uzyskania pełniejszego obrazu – „ceny pruskiej” (*preußischen Preis*) – dane dotyczące poszczególnych produktów usystematyzowano geograficznie, dzieląc na centrum (wielkie miasta) i peryferie (małe ośrodki), choć w odniesieniu do tych ostatnich dysponujemy tylko fragmentarycznymi informacjami.

Analizy poparte szeregiem wykresów i tabel ilustrujących przebieg omawianych krzywych wskazują na pewne wahania cen ziarna w obrębie badanego okresu. W przypadku różnic cen między „centrum” i „peryferiami” Ch. Link stwierdziła, że cena produktu była wypadkową wielu czynników, w tym położenia geograficznego i odległości od rynków zbytu (s. 167), choć podkreśliła rolę Gdańska i wpływ popytu na towary eksportowe jako czynnika określającego cenę towaru (s. 174). Dodać należy, że pewne wątpliwości budzić mogą zastosowane podziały chronologiczne (w przypadku rachunków oraz zbioru cen), nie mają one bowiem uzasadnienia, a niekiedy utrudniają uzyskanie obrazu dla całego stulecia. Analogicznie zestawienie na jednym wykresie, choć oznaczonych, cen wyrażonych w dobrej i gorszej monecie może utrudniać analizę porównawczą przedstawionych danych (s. 144–151). Wykresy zawierające wartości wyrażone w jednej monecie znalazły się dopiero w podsumowaniu.

W ostatniej części rozdziału trzeciego autorka podjęła próbę porównania cen zboża w Prusach ze znanymi z Europy Zachodniej. Korzystając z metod opracowanych przez szwedzkich historyków Bo Franzén i Johana Söderberg bazujących na analizie poziomu cen wyrażonych w srebrze i jego wahań, a także badań Richarda W. Ungera oraz szeregu baz danych zawierających informacje o cenach zboża na rynkach europejskich, Ch. Link obliczyła współczynnik korelacji między rynkiem zboża w Prusach i najważniejszymi rynkami w Europie Zachodniej (*Korrelationskoeffizient*). Z przeprowadzonej analizy wynika, że rynek zboża w Prusach charakteryzował się niską ceną i stosunkowo wysokimi jej wahaniami, co w porównaniu z sytuacją w Europie Zachodniej wskazuje na niski stopień jego rozwoju oraz integracji z tamtejszymi rynkami.

Ostatnia część pracy ma na celu uporządkowanie zebranego wcześniej materiału i udzielenie odpowiedzi na postawione wcześniej pytania o sytuację gospodarczą regionu i rozwój handlu zbożem w Prusach w XV w. w kontekście kryzysu gospodarczego, rolę eksportu zboża w polityce wewnętrznej Prus i jego wpływ na przemiany społeczno-gospodarcze stanowiących jego zaplecze ziem polskich oraz istnienie europejskiego rynku zbożowego i ewentualnego znaczenia na nim ziarna wywożonego przez port w Gdańsku.

Autorka wskazała, że dotychczasowe spojrzenie na problem eksportu wiążące wzrost wywozu zboża z niskimi jego cenami wskutek dobrych zbiorów jest – w kontekście przedstawionych wyników – nieprawidłowe. Analiza eksportu w korelacji z wskaźnikami cen dowodzi, że wzrost ilości eksportowanego ziarna wynikał ze spadku kosztów transportu i wzrostu cen zboża w Europie Zachodniej, co czyniło wywóz opłacalnym, napędzając koniunkturę w Prusach i generując wzrost cen eksportowanego produktu. Zwrot w kierunku ziem polskich w drugiej połowie XV w. wynikał z niemożliwości dostarczenia przez pruskie rolnictwo – w związku ze zniszczeniami wojennymi – dostatecznej ilości ziarna. Sytuacja gospodarcza Prus była zdaniem autorki dynamiczna: po okresie stosunkowo dobrej koniunktury w sektorze rolnym po wojnie z lat 1409–1411 rozpoczął się okres załamania trwający do końca lat trzydziestych XV w., kiedy sytuacja ustabilizowała się na dwa dziesięciolecia. Kolejne po-

gorszenie koniunktury wiązało się z wojną trzynastoletnią, przerwane było krótkim okresem stabilizacji w latach siedemdziesiątych XV w., ponieważ w kolejnej dekadzie rozpoczął się kryzys trwający do końca stulecia.

Christina Link zgodziła się z tezą, znaną już w historiografii, że nie można mówić o konkurencji gospodarczej między Zakonem a jego poddanymi w Prusach⁶. Pojawiające się cyklicznie zakazy eksportu zboża były poprzedzone znacznąwyżką cen i miały zapewnić właściwe zaopatrzenie kraju w niezbędny produkt. Autorka zakwestionowała także twierdzenie o związku między wtórnym poddaństwem chłopów na ziemiach polskich a dążeniem szlachty do zintensyfikowania eksportu. Szacowany udział zboża z Prus w rynkach Europy Zachodniej wynosił od 2 do 8%, w związku z czym nie możemy mówić o systematycznym zaopatrywaniu tego regionu w ziarno, co obala tezę o wpływie polskiego zboża na powstanie i rozwój przemysłu stocznio-wego w Niderlandach.

Praca, co wymaga podkreślenia, oparta została na szerokiej kwerendzie archiwalnej zarówno w archiwach niemieckich (Berlin), jak i polskich (Toruń, Gdańsk) oraz wydanym materiale źródłowym. Autorka wykorzystała także obszerną literaturę przedmiotu, co należy szczególnie podkreślić: szeroko korzystając z dorobku historiografii polskiej. Mimo drobnych uwag krytycznych otrzymaliśmy więc doskonale udokumentowaną, prezentującą nowe spojrzenie pracę z zakresu historii gospodarczej strefy bałtyckiej w późnym średniowieczu.

Cezary Kardasz (Toruń)

⁶ Idem, *Miasta polskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999, s. 177.